

Criades, mossos i altres servents del Mas Terrats de Romanyà d'Empordà (1794-1808)

Maids, waiters and other servants at Mas Terrats in Romanyà d'Empordà (1794-1808)

*Albert Serramontmany i Hugas**

Resum

Els servents permanents de les explotacions agràries catalanes són una figura menys coneguda que altres equivalents seus en alguns països europeus. Estudiem un exemple situat a l'Alt Empordà per comprovar si se sostenen algunes idees actuals. S'examinen, per una banda, les condicions laborals i la durada de l'estada al mas; per l'altra, els orígens socials i geogràfics d'aquestes persones, així com l'edat en entrar a treballar. Això permet conèixer la relació entre el treball permanent en un mas, el cicle de vida i el sistema d'herència català, i també veure com aquests mercats oferien condicions favorables als servents empordanesos.

Paraules clau: servents agraris, mercats de treball, condicions laborals, cicle de vida, Catalunya.

Abstract

Servants at Catalan farms have been less studied than some of their European counterparts. We study an example from the Alt Empordà region of Catalonia to verify the accuracy of some current ideas about them. The study examines working conditions and contract duration, as well as their social and geographic origins, and the age at which they are first hired. This allows us to develop an understanding of the relationships between regular employment at farms, life cycle and the Catalan inheritance system, and also of how these markets were favourable to Empordà's servants.

Keywords: farm servants, labour markets, labour conditions, life cycle, Catalonia.

* Institut de Recerca Històrica. Llicenciat en història i doctor per la Universitat de Girona. Professor de secundària (albertserramontmany@gmail.com). Agraïxo els comentaris de Rosa Congost i Gabriel Jover, alhora que l'amabilitat dels responsables de l'Arxiu Patrimonial Thomàs.

Rebut: XI-2016. Avaluat: V-2017. Versió definitiva: IX-2017.

Les explotacions agràries de mida mitjana-gran requerien quelcom més que el treball que podia oferir la unitat familiar que les treballava directament, fins i tot quan aquesta es trobava en moments en els quals disposava de més hores/individu (diversos fills en edat no infantil). La palliació d'aquesta mancança es basava en els masos empordanesos, com a la major part d'Europa, en la contractació a través de dos mercats laborals sovint diferenciats: el d'homes i dones jornalers (temporal), i el de servents (mitjana-llarga durada). Malgrat que aquesta qüestió és bastant important en alguns debats coneguts de la historiografia (com podrien ser les discussions sobre el model de família europea occidental, o sobre el model de transició demogràfica i la possible existència de la línia de Hajnal), és cert que la figura del treballador agrari fix (com la del criat domèstic) no havia despertat gaire interès fins als anys noranta (Steedman 2004). Els estudis que han anat tractant la Catalunya del XVIII tendeixen a apuntar que hi havia un traspàs important de mà d'obra (sobretot d'aquella que es trobava en etapes prematrimonials) de famílies del món rural amb menys drets de propietat cap a famílies amb més terres a través del mercat laboral de mossos i criades.¹ A més, havent-hi la figura de l'hereu únic en les institucions de dret civil català, molt sovint els mossos eren cabalers sense gaires recursos per començar una vida independent.

El tema és prou rellevant, en tant que, com es veurà, toca diversos debats historiogràfics actuals que mereixen més estudis malgrat la complexitat de l'obtenció de dades que hi facin referència. En el nostre cas, pretenem emprar l'estudi de cas d'un mas nordempordanès per centrar-nos en dos aspectes sobre aquesta figura: els pactes de remuneració que s'establien entre amo i servent i l'origen social dels individus que es reclutaven. L'estudi se situa en la transició entre el segle XVIII i el XIX, fet que creiem que és rellevant, ja que aquest període és definit com el moment en què va acabar «l'època d'esplendor de la institució dels criats dels masos», que anà de 1650 a 1800 (Roca 2005: 84; Snell 1985: 67—103; Sarti 2005b) i que, a més, se situava entre dues guerres europees.

Estat de la qüestió

Els mercats laborals d'antic règim del sector primari han estat caracteritzats com a fortament segmentats a partir de diverses característiques de les persones que hi volien accedir com a oferents. Els dos subgrups més importants que s'han identificat a l'hora de determinar ocupacions possibles i salaris són definits per durada buscada dels contractes (treballadors permanents *versus* treballadors temporals) i pel gènere (homes *versus* dones), essent elements secundaris l'edat, el radi de reclutament i la forma de remuneració (en metàl·lic, en espècie o

1. Trobem els següents: El treball de Roca Fabregat sobre el Vallès Oriental, comarca on localitza tres comptabilitats d'època similar a la nostra, encara que es basa sobretot en fonts eclesiàstiques i jurídiques (Roca Fabregat 2005). Un altre estudi basat en fonts patrimonials arrenca el 1835 i se centra en el Bages (Sanmartí Roset 1994). Ja a la província de Girona, i al segle XX, trobem els estudis de Saguer i Colls (2004) i Garrabou i Saguer (1996), centrants sobretot en el segle XIX, i en tot cas incloent alguns pocs anys de finals del XIX. Congost ha fet breus referències a la contractació de treballadors fixos a mitjan XIX a Ullastret (Congost 1990: 83-85), i comptem amb algunes referències com ara les experiències autobiogràfiques de Sebastià Casanovas i Rafel Massó (Casanoves 1978; Massó 2014) o altres dades rellevants que ha recollit Garrabou (2006). Recentment, també s'ha publicat l'article de Garrabou, Ramon-Muñoz i Tello (2015), centrat en una explotació segarranica a finals del XIX, que inclou un excel·lent estat de la qüestió.

mixta) (Garrabou 2006; Sarasúa 2005; Sarasúa 1994; Sarti 2005a: 202-204). No sembla que hi hagi encara una conclusió clara sobre si els salaris oferts en aquests mercats de treball agrari arreu de Catalunya eren iguals (Mora-Sitjà 2007; Garrabou, Ramon-Muñoz i Tello 2015: 87). També es destaca que l'element central de la relació entre amos de masos i treballadors permanents com ara mossos i criades era el paternalisme que el patriarca exercia constantment sobre aquells assalariats amb qui convivia.² El fet de deixar una família consanguínia per convida amb una altra en la qual l'amo no era necessàriament parent no exclou la seva voluntat d'actuar com si fos el pare de les criades i els mossos que el servien. Les dues línies principals de segmentació (durada del contracte i gènere), així com la preeminència del paternalisme, no són només patrimoni dels Països Catalans, el cas d'estudi de Garrabou i de Roca, sinó també europees. Així, a Anglaterra també s'ha detectat que, mentre que la relació entre temporers i pagesos es pot explicar en termes mercantils, la relació entre aquests i criats o servents s'ha d'explicar recurrent a normes de comportament paternalistes (Yamamoto 2004; Snell 1985: 320-321). I, fins i tot, anant més amunt en la geografia europea, a Suècia, podem trobar figures similars o comparables a les dels masos catalans, que han estat més àmpliament estudiades (Lundh 1999a; Lundh 1999b). De fet, mentre que als darrers anys la recerca sobre criats ha agafat una perspectiva comparada internacional, s'ha constatat que aquest mercat de treball existia de manera similar arreu de l'Europa occidental, i era clarament molt actiu arreu, només amb la possible excepció d'algunes regions meridionals dels estats espanyol i italià (Sarti 2005a).

Aquests mercats i aquestes figures podrien haver tingut diverses i importants conseqüències, d'entre les quals podríem destacar-ne tres. En primer lloc, aquest mercat permetia a aquests treballadors acumular un capital que la seva família d'origen no els oferia de cara a establir-se més endavant. Aquest capital el podríem descompondre en dos elements: l'acumulació de jornals i soldades (ahora que eren mantinguts per l'amo i no pels pares) i un aprenentatge en les tasques agràries. En segon lloc, i en conseqüència directa amb la necessitat d'aquest procés d'aprenentatge i d'enriquiment, es produïa un endarreriment de l'edat del primer matrimoni, lligat evidentment a una restricció sobre la fertilitat, cosa que té clares conseqüències demogràfiques i es considera un element característic de gairebé tota l'Europa occidental. I en darrer terme, lligat amb els estudis sobre la protoindústria, es fa palès que els mercats laborals del set-cents també mobilitzaven la majoria de dones com a mà d'obra remunerada, encara que aquesta sigui menys visible a les fonts, cosa que ajuda a explicar l'acumulació de capitals que feu possible la proliferació de famílies treballadores amb poques terres en contra de la proletarització, i així mateix trenca el mite sobre el funcionament dels sistemes de reproducció d'hereu únic amb dots.³

Els historiadors que han tractat aquest tema han definit les característiques de l'ofici. Es pensa que el treball com a criat començava a una edat molt primerenca, als vuit o nou anys, predominant aleshores els nois i quedant-se les noies gairebé sempre encara a casa (Garrabou

2. Vegeu un estat de la qüestió a Garrabou, Ramon-Muñoz i Tello (2015).

3. Així, per exemple, podem destacar la gran participació femenina en la filatura (Serramontmany 2016b; Garcia i Balañà 2007; Garcia 2010; Thomson 2003; Okuno 1999) o l'existència d'importants contingents de dones jornaleres (Garrabou, Ramon-Muñoz i Tello 2015: 99) que es contraposen amb la idea que el sistema de dots amb hereu únic desincentivava el treball femení (Moor i Van Zanden 2010).

2006: 308; Roca 2005: 65).⁴ Per a aquests treballadors infantils, les tasques encarregades solien centrar-se a anar a recollir fems, i/o vigilar petits ramats; eren, doncs, contractats com a porcaters, o pastors o rabadans. Les tasques de vigilar ramats eren les úniques que s'assignaven independentment del gènere. En alguns casos, les figures podien ser pastors més adults, a partir dels quinze anys, als quals s'encarregaven ramats de més responsabilitat i amb els quals es podien negociar contractes de participació en el negoci ramader (Sanmartí 1994: 154; Roca 2005: 68; Whittle 2005: 96). Molts nois, en arribar a l'adolescència, passaven a fer de mosso, una figura que tenia assignades tasques clarament relacionades amb el món agrícola. Normalment, cobraven manutenció i un salari en metàl·lic, i algun cop rebien també peces de vestir. Les noies d'aquesta edat, en canvi, passaven a fer de criades, que era una bona oportunitat per a millorar el dot si venien d'una família amb pocs recursos (Snell 1985: 347; Whittle 2005). Les seves tasques estaven més vinculades a l'habitatge, l'hort i el corral (Roca 2005: 76-77). La forma de remuneració típica era acompanyar la manutenció d'un salari que era molt més baix que el dels seus companys masculins i d'un seguit de pagaments en espècie, anual i estipulat prèviament, de peces de vestir, anomenat «les menuderies». Una altra figura típica d'alguns masos era el tragner, que cobrava un sou similar al d'un mosso, però s'ocupava de fer treballar animals de càrrega per connectar les explotacions agropecuàries amb els mercats. Es creu que solia portar animals propis en anar a treballar, a més dels que tenia el seu amo (Sanmartí 1994: 152). Pensem que els mulaters que contractaven, com veurem, en el nostre cas d'estudi representaven una altra manera d'anomenar aquesta mateixa figura. Finalment, trobem uns criats anomenats de moltes maneres (boers, bouers, bovers, etc..) que feien treballar i tenien cura de diversos tipus de caps de boví. Aquests, a més d'ocupar-se de bous, braus, vedells, vaques, etc., també participaven en tasques agrícoles manuals en els masos respectius (Sanmartí 1994: 152-153). Una darrera figura del món dels servents que podia aparèixer era la dida.

Els historiadors han creat un consens segons el qual els criats suposaven una transferència de mà d'obra de les famílies que en tenien excedent a aquelles que en tenien dèficit (Garrabou 2006: 307). Veurem, doncs, que la majoria dels demandants d'ocupació eren originaris de famílies més pobres. També se sap que aquest tipus de treballadors eren figures que canviaven molt sovint de feina i de localitat de residència, sempre cercant millors oportunitats, o entrant i sortint dels masos segons l'oferta laboral conjuntural, fins i tot barrejant feines com a criat i com a jornalier (Lundh 1999a; Rollison 1999; Roca 2005; Sanmartí 1994). Aquest tipus d'experiència laboral canviant es pot veure reflectida i descrita en les memòries del també empordanès Sebastià Casanovas.⁵ Convé també recordar que aquesta mena de treball estava condicionat pel cicle de vida. És a dir, la gran majoria dels criats i criades només feien aquesta feina fins a arribar a una etapa plenament adulta, en la qual canviaven a altres activitats (i es pensa que la predominant era establir-se en família com a cultivadors).⁶ En general, s'ha tractat com treballar en un mas aportava un sou, però de vegades també s'ha volgut destacar el valor d'aprendre l'ofici agrícola i/o d'adquirir més cultura (Whittle 2005; Sarti 2005a: 201). Pel que fa als

4. En el cas d'Anglaterra, Snell destaca també que la mitjana d'edat en abandonar la residència familiar era dos anys més elevada en el cas de les noies que anaven al mercat agrari, encara que no troba diferència d'edat per gènere si es tractava d'abandonar la casa per anar a aprendre un ofici (Snell 1985: 322-334).

5. Sobretot, destaquen els capítols 15 i 16 de les memòries (Casanovas i Canut 1978).

6. Val a dir també que podem trobar dones que retornen al servei en enviudar.

aprenentatges, Amer Massó (un pagès del segle XVIII) ho tenia clar: els mossos que anaven als masos no en sabien prou encara de fer de pagesos, però, en canvi, guanyaven un sou com un treballador. Ell ho comparava amb els aprenents d'oficis, i argumentava que hauria estat més lògic que cobressin molt menys, perquè l'amo els ensenyava i els pagava un salari sencer, en lloc de convertir-los en aprenents de futurs agricultors, que és el que ell realment considerava que eren (Massó 2014: 337-338). Així doncs, l'experiència com a servent era útil per a la vida, però alhora els joves que buscaven aquesta feina tenien un poder de negociació que el sector secundari tradicional no oferia.

El Mas Terrats i la font

La font primària principal que permet iniciar aquest estudi és una comptabilitat del Mas Terrats. Aquest es troba al terme de Romanyà, al nord d'aquest llogaret i a l'oest de Pontós, la capital de l'actual municipi. Romanyà d'Empordà era també coneguda com a Romanyà de Besalú, perquè era feu del comte de Besalú i del monestir de Camprodon. L'edifici principal, de dimensions considerables, va prendre la forma actual entre els segles XVI i XVIII i es troba a sobre d'un turó voltat de terreny ondulat i de boscos. Tot i que el municipi té un nombre rellevant de terres de regadiu, aquesta explotació, per la seva situació geogràfica, probablement estava més centrada en cereals de secà, vinya, olivera (que encara es conserva) i ramaderia. En el cens ramader altempordanès de 1859 predominen l'oví, el porcí i el caprí, i en el del 1865 només l'oví i el porcí. La població de Romanyà i de Pontós va davallar considerablement al segle XX, i aquest mas va ser abandonat fins que el 1997 es va convertir en un negoci de turisme rural i celebracions.

El pagès propietari autor de la llibreta va ser Celedoni Terrats i Bosch-Monar, fill hereu de Bonaventura i Maria Teresa, i que és una figura coneguda gràcies als estudis de Fernando Viader, el qual ens indica que es casà amb Maria Salvany i Calderó, de Cornellà del Terri, amb la qual tingué dos fills i cinc filles, i que deixà testament el 25 de maig de 1831 davant del notari Joseph Bosch i Azemar, de Borrassà (Viader 2005: 231-232). La família que habitava el mas utilitzà el cognom Terrats des de com a mínim el canvi del segle XIII al XIV, moment en què comença l'arbre creat per Viader, fins a mitjan segle XIX, quan Carme Terrats i Cabanyó esdevé pupilla de la casa i, en casar-se amb Emili Thomàs i Vidal de Sant Jordi Desvalls, fusiona el patrimoni amb el de la família Thomàs, fet que explica que l'arxiu patrimonial d'aquest mas es trobi avui en dia en aquesta població gironina.

El llibre de comptabilitat de servents del mas (*Llibreta del que Asento tot lo serbeij que llugare tant de Mosus com de Criades y pasto Comensant al primer de Octubre del Any 1794*) seguia els patrons típics: inicialment es feia constar l'entrada d'un nou treballador i se n'apunten dades més o menys completes per identificar-lo, i el sou pactat inicialment.⁷ S'anaven apuntant, tot seguit, les diferents partides que se li anaven entregant, i en la major

7. Consultable a l'arxiu privat patrimonial Thomàs de Sant Jordi Desvalls, Secció Patrimoni Terrats de Romanyà, apartat, 1.2.9.2, Llibres de Comptes. Catalogació feta per Pere Gifre com a part del Projecte d'Inventariació dels Arxius Patrimonials de la Província de Girona (Primera Fase) de la Diputació.

part dels casos hi havia una anotació sobre el moment en què marxava. Les dades eren més o menys completes, anotades sense ordre ni concert. A vegades Celedoni ni tan sols saltava de línia per fer referència a noves anotacions. Vegem-ne un breu exemple:

- Vuÿ dia 4 mars 1799 comensa lo mes pera pares de nabata per mosu ÿ guanya cada mes 2 lliures 5 sous ÿ tres mesos de astiu 2 lliures 12 sous cada mes.
- Vuÿ dia 3 may 99 li he entregades 2 ll 5 s
- Vuÿ dia 11 juliol 99 li he entregat unes espartenyas que costan ab la ... 11 s 5 d
- Ítem dia 28 de juliol de 99 li he entregades 5 ll 12 s 6 d ÿ lo dia deu de Agost del mateix li he entregades 4 ll 6 s 3 d
- Ítem dia 29 setembre li he entregat 3 s 9 d
- Ítem del saga te rebut 1 ll 2 s 6 d
- Vuÿ dia 5 de octubra sen hes anat ÿ se li ha fet tot lo compta

Aquests tipus de comptabilitats tenen, però, les seves limitacions: no ens permeten situar els individus que hi surten esmentats en els cicles de vida, resseguir la seva evolució abans i més enllà dels moments en què van participar en el mercat de treball dels servents, i veure, doncs, els seus orígens i les seves trajectòries socioprofessionals. Tampoc ens permeten, sovint, entendre tot el que voldríem sobre les relacions que s'establien entre amos i criats més enllà dels aspectes més econòmics (és a dir, per parlar de pairalisme, i/o de formes de control social en el món rural). Però hi ha fonts que, un cop degudament relacionades, permeten anar més enllà, i de cara a la confecció d'aquest article hem decidit centrar-nos en el primer aspecte (la trajectòria) i, per a fer-ho, ens hem basat en dues fonts diferents. Una primera opció, que semblava òbvia, era el creuament amb el Llibre de l'Armament de 1795, que recollia tots els homes majors de setze anys del corregiment de Girona, així com les dones que exercien de caps de casa,⁸ i que ja ha demostrat ser útil per a estudiar aquestes qüestions en el passat (Serramontmany 2016a). Però la situació geogràfica del Mas Terrats ho ha fet molt difícil, ja que es trobava a la zona controlada aquell any pel govern de França i no pel d'Espanya. La segona opció documental, més complexa i igualment no mancada de llacunes geogràfiques, era el creuament amb llibres parroquials de baptismes, defuncions i matrimonis, que, a més, pel bisbat de Girona són consultables digitalment. Al contrari del que podria semblar *a priori*, aquesta opció metodològica és factible perquè la gran majoria de pobles rurals no eren tan poblats perquè es repetissin molts cognoms i, per tant, no es presenten dubtes a l'hora d'identificar individus pel nom.

Individus que van ser contractats

En aquest apartat es presentarà la llista de servents contractats per part de Celedoni Terrats, l'amo d'aquest mas, i les informacions que se n'han trobat. A la taula 1 hem sintetitzat la informació sobre les 35 persones que van treballar per a Celedoni durant els anys que cobreix la

8. Sobre aquesta font, vegeu, per exemple, Congost (2001).

llibreta, i hem recalculat tots els salaris en metàl·lic a pessetes mensuals, que és la moneda que més habitualment es va fer servir per a aquest compte. Les pessetes apareixen sempre en informar del sou dels homes, tot i que les partides que va entregant periòdicament i els sous de les dones les apunta més sovint en lliures, sous i diners.⁹ Els salaris s'acordaven mensualment excepte en el cas de les criades, que els acordaven anualment. Terrats feia servir indistintament moneda real i de compte en la seva llibreta, fins i tot en anotacions successives. Val la pena, però, recordar que la forma de pagament més important que rebia un criat que anava a viure i a treballar per un amo era la manutenció, la qual es diu que en realitat superava lleugerament el valor del salari anual (Roca 2005: 81). També hem calculat, quan hi havia la informació, l'estada total en mesos de cada treballador al mas. Totes aquestes dades es troben resumides a la taula 1.

Taula 1
Servents contractats per Celedoni Terrats, 1794-1808

Nom	Cognom	Origen o naturalesa	Feina	Salari mensual	Salari en espècie	Data d'entrada	Data de sortida	Mesos d'estada
Juan	Juanola			12 pts.		1/11/1794	4/2/1796	15
Maria Anjala	Batlari	Bàscara		1,51 pts.	menud.	1/10/1794	5/2/1796	25
Joseph	Costa	Sant Llorenç de la Muga		8 pts.		1/10/1794	10/2/1796	15
Miquel	Quotura		pastor	7 pts.		24/11/1795	4/5/1796	5
Maria Anna	Cotura			3 pts.		24/11/1796	4/5/1796	5
Josepha	Sembra	Bàscara		1,4 pts.	menud.	16/01/1796	15/1/1797	12
Catarina	Juandó			1,74 pts.	menud.	25/3/1796	13/6/1796	3
Joseph			pastor	7,5 / 10 ¹		4/11/1796	31/10/1797	12
Faliu			mosso	14 / 15 ²	espard. ⁷	13/6/1796	9/2/1798	20
Franciscu		immigrant	mosso	11 pts.		13/2/1798		
Pera			mosso	3 pts.		15/8/1796	16/10/1796	2
Joan	Costura		pastor	8 pts.				
Josepha	Sembra	Bàscara		1,4 pts.	menud.	16/1/1797	1/6/1799	29
Maria	Sembra	Bàscara		1,29 pts.	menud.	10/07/1797	24/11/17?	

(*Continua a la pàgina següent.*)

9. La lliura era una moneda de compte que es dividia en 20 sous o 240 diners. La pesseta es dividia en 4 rals i equivalia a 14 sous amb 4 diners.

Josep	Bilaritg	Vilarig		10,47 pts.		11/6/1798	19/08/1978	2
Salbi	Llanso	Calabuig	mulater	6,28 pts.		20/8/1798	5/03/1800	17
Toni	Calmo	Borrassà	mulater	10 pts.		27/01/1799	28/7/	
Pera	Pares	Navata	mosso	10 pts.		4/3/1799	5/10/1799	7
Martí	Cordomí	Vilallonga		7,5 pts.		12/10/1799	4/6/1802	31
Rosa	Pontí	Pontós		1,74 pts.	menud. ⁸	21/7/1799	5/6/1806	167
Llusià		Cistella	mosso	8 pts.		27/5/1800	9/11/1802	31
Franciscu	Coll	Cistella		8 pts.		27/10/1801	10/07/1803	21
Baldiri	Carreras			4,19 pts.		4/5/1803		
Gabriel		Santa Pau	mosso	7 / 6 ³		26/7/1802	26/7/1804	24
Joseph		Cistella	mosso	8 pts.		9/8/1802		
Mateu		Crespià	mosso	9 pts.		16/2/1807	9/4/1807	2
Ignasi	Frara	Cistella	mosso	7 / 8 ⁴	terra	20/7/1803	26/2/1805	17
Rafel		Orfes		9 / 10 ⁵		17/12/1806	15/8/1808	20
Gabriel		Santa Pau	mosso	7 pts.		26/8/1804	2/8/1805	11
Gabriel		Santa Pau	mosso	7 pts.		26/8/1805		
Pera	Frara	Cistella	boer	7 / 9 ⁶		1/10/1804	3/5/1806	19
Salvi	Simonet	Ordis	mosso	10 pts.		30/6/1805	24/12/1805	6
Juan	Casellas	Canelles	mosso	10 pts.		2/12/1805		
Julià			boer	9 pts.		8/2/1806		
Miquel			boer	9 pts.		16/7/1806	3/5/1807	10
Anna	Flacia	Vilademuls	pastora	1,74 pts.	menud.	27/10/1806		
Francisca	Alonsa	Crespià		1,28 pts.	menud.	14/1/1807		
Juan	«tal»	immigrant		10 pts.		26/5/1807	15/5/1808	12

Font: Elaboració pròpia a través de la llibreta de servei del Mas Terrats.

Notes: Marcats en gris els individus que van ser contractats més d'una vegada. En el cas de les criades, les menuderies es referien al conjunt d'una lliura de llana per fer mitges, un davantal de lli i llana, una camisa i uns esclops que rebien anualment a part de la soldada.

1. Salari dels 9 mesos d'hivern: 7,5 pessetes mensuals; dels 3 mesos d'estiu: 10.
2. Al cap d'uns mesos li apugen el salari de 14 a 15 pessetes.
3. Rebrà 7 pessetes mensuals si es queda més d'un any; si no, només 6 pessetes mensuals.
4. Al cap d'un any d'estar al mas li apugen el sou i li donen permís per a cultivar una petita terra.
5. 11 mesos després de començar li apugen el sou de 9 a 10 pessetes.
6. L'abril de 1805 passa a cobrar 9 pessetes en lloc de les 7 que guanyava inicialment.
7. Només si es queda més d'un any rebrà anualment unes espadenyes.
8. Degut a l'estada excepcionalment llarga, és premiada amb 50 lliures d'augment de dot.

Les persones contractades per Terrats mostren la tendència ja anunciada de preeminència dels criats sobre les criades en qualsevol moment donat, i la idea que cada empleat no passava més d'uns quants mesos seguits a cada lloc de treball, tendència que també apareix a les memòries de Sebastià Casanovas, datades al segle XVIII (Casanovas 1978: 95-104). Les dates d'inici dels contractes fixos no fan pensar en cap moment de l'any concret destinat al reclutament, com podria ser un dia assenyalat o bé un mes de majors necessitats. Al Mas Terrats no sembla que, en un moment determinat, hi treballessin gaires servents de manera permanent. Per exemple, de novembre de 1795 a febrer de 1796 hi ha dues noies i tres nois, una de les xifres més altes. De febrer a maig d'aquell mateix any, dues noies i un noi. Al llarg de 1797 només hi ha tres o quatre empleats permanents alhora, dos o tres nois i una o dues noies. Al llarg de 1799 i 1800 sol haver-hi només tres treballadors alhora: dos nois i una noia. L'any 1801 i el 1802 augmenta en alguns moments a quatre i fins i tot a cinc, tres nois i una noia o quatre nois i una noia. L'any 1803 es comença amb només tres, però es passa a quatre el maig i continua així uns mesos, etc. Sempre, però, xifres mitjanes molt més baixes que les del Bages, de dotze empleats anuals, però més properes als cinc anuals d'Ultramort (Baix Empordà), fet que ha d'estar relacionat amb les vessanes d'extensió de cada mas. A l'Empordà els pagesos propietaris tendien a tenir menys extensió per treballar. (Sanmartí 1994: 155; Congost 1990: 83-85; Garrabou, Ramon-Muñoz i Tello 2015: 84-86).

Com veiem, quasi tots els treballadors duraven només uns pocs mesos a la feina, i era molt rar arribar als tres anys. De fet, l'única excepció a la regla que hem vist és la de Rosa Pontí, vinguda anteriorment de Pontós i nascuda a Ollers, que va passar gairebé set anys treballant per Terrats. Sembla ser que la curta durada dels contractes es devia molt més a la voluntat de l'empleat que a la del contractant, que més aviat busca maneres de fidelitzar una mà d'obra que se li mostra massa volàtil per als seus interessos. Així ho expressa Massó a les seves memòries, quan diu que costa molt mantenir bons mossos i que per poc que se'ls critiqui marxen, i així ho expressa també Casanovas, quan diu que decidia canviar molt d'amos i sols volgué realment quedar-se en aquella casa en la qual l'alimentaven especialment bé (Casanovas 1978: 102; Massó 2014: 337-338). Cal fixar-se també que hi ha diversos exemples de treballadors a qui se'ls promet guanyar més si es queden com a mínim més d'un any, com és el cas de Faliu o de Gabriel, així com el fet que a diversos treballadors se'ls apuja el sou quan es veu que porten un temps fixos al mas (Ignasi Frara, Rafel...), o el cas de la mencionada Rosa Pontí, que després de servir durant tant de temps als amos veu la seva fidelitat premiada amb un augment de dot de 50 lliures que se suma a la soldada acordada i acumulada durant tot aquest temps, i a la legítima familiar, que hem de suposar que va heretar. Per tot això, pensem que el mercat laboral de treball permanent d'aquest període era favorable als demandants d'ocupació, els quals podien exigir millors condicions als amos.

Els salaris variaven bastant, per raons que més avall intentem explicar. En el cas dels mossos, els trobem situats entre 3 i 15 pessetes al mes, amb una mediana de 8. Els pastors trobats cobraven 7 o 8 pessetes en el cas dels homes; per tant, 7,5 de mediana. També trobem dos boers, als quals es pagava 9 pessetes al mes. Els dos mulaters presenten més variabilitat, l'un cobrant 6,28 al mes i l'altre, 10; per tant, 8,14 de mediana. En el cas de les dones, hi ha també força disparitat: els nou salaris trobats varien entre 1,28 i 3 pessetes al mes. Si comptem que les menuderies, a jutjar per les anotacions a la llibreta, sortien per unes 6 pessetes anuals, podem augmentar aquesta xifra en mitja pesseta al mes; per tant, entre 1,78 i 3,5 pessetes,

amb una mediana de 2,01 pessetes al mes. Així, fins i tot monetitzant les menuderies, la dona que cobrava més tot just arribava a superar en mitja pesseta al mes l'home que tenia el salari més baix, i l'home que cobrava més cobrava un 429% més que la dona més ben pagada, o un 842% més que la més mal pagada. La disparitat de sous segons el gènere era, doncs, extremament evident.¹⁰ Amb aquesta realitat, és poc sorprenent que les persones a qui els padrons del segle XIX anomenaven pobres fossin en tants casos dones.

Amb els casos dels quals hem pogut descobrir la data de naixement, busquem comprovar l'efecte de l'edat en el salari dintre de la carrera de servent. Per a aquest fi s'ha elaborat la taula 2.

Taula 2
Salaris inicials per edat i gènere

Nom	Tasca	Edat inicial	Salari inicial
Maria Sembra		18	1,29
Josepa Sembra		19	1,4
Maria Àngela Batllari		23	1,51
Franciscu Coll		7	8
Llucìa	mosso	16	8
Josep Costa		22	8
Rafel		18	9
Salvi Simon	mosso	20	10
Toni Calmó	mulater	23	10

Font: Vegeu les taules 4 i 5.

Sembla ser que, de nou, la discriminació per gènere és un determinant clar del salari que cobrarà una persona en el mercat de mossos i criades (i les menuderies no tenen en cap cas un valor capaç de compensar la diferència), però un cop deixat de banda aquest element, es podria afirmar que sí que hi havia relació directa entre l'edat del treballador i el salari que li ofereix l'amo. És de suposar que un treballador més gran té un cos més preparat per als esforços de la feina i més experiència, i de nou, aquest increment progressiu del salari està relacionat amb la idea d'una carrera professional dels petits agricultors cabalers des de l'aprenentatge de l'ofici fins a intentar obtenir terres pròpies i formar una família que les treballa, similar a com evolucionava el procés en el món dels artesans però amb diferents regles de remuneració i, evidentment, sense exàmens ni gremis.

En els patrons de reclutament dels mossos i les criades poden també sortir-hi representades algunes distàncies prou llargues. Les xifres es presenten a la taula 3, i tot seguit afegim el mapa 1 per representar-les millor.

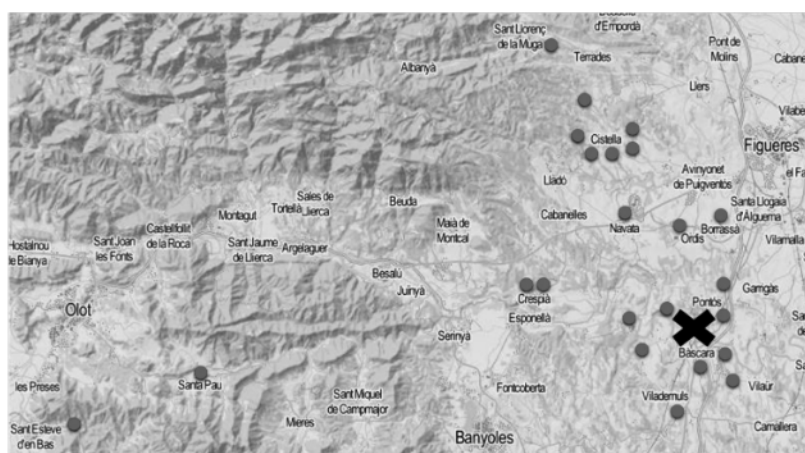
10. Vegeu també Sarasúa (2005).

Taula 3
Distància al lloc d'origen o de naturalesa dels criats que ho indiquen

Localitat	Casos	Distància (km)
Bàscara	2	3,3
Borrassà	1	10,4
Calabuig	1	6,2
Canelles	1	2,7
Cistella	5	23,2
Crespità	2	14,1
Navata	1	6,7
Ordis	1	11,4
Orfes	1	6,1
Pontós	1	3,3
Sant Llorenç de la Muga	1	32,6
Santa Pau	1	47,1
Vilademuls	1	16
Vilallonga de Bas	1	59,4
Vilarig	1	24,1

Font: Càlcul de les distàncies més curtes per carretera amb google maps.

Mapa 1
Poblacions d'origen dels empleats localitzats

Font: Elaboració pròpia. Els punts representen poblacions d'origen, i la creu, el Mas Terrats.

Distingirem els individus en dos grups: els qui han nascut a set quilòmetres o menys del lloc de treball i els qui ho han fet a més de set perquè és el límit que ha proposat Sanmartí Roset per distingir entre llogar persones de prop o de lluny de l'explotació. Els criats que sabem que es van reclutar a més de set quilòmetres del mas (14 casos) superen clarament els qui sabem que es van reclutar a una distància de menys de set quilòmetres (7 casos).¹¹ Destaca com a poble d'origen important Cistella, amb 5 individus, fet que fa pensar que la família Terrats devia tenir alguna relació amb gent d'aquesta localitat perquè volgués llogar gent d'allà abans que altres candidats. De fet, les repeticions d'alguns cognoms dels criats i de llocs d'origen fan pensar que la informació prèvia disponible sobre qui es llogava era un criteri preferible, abans que la contractació independentment de la reputació. Això no obstant, hi ha dos individus de la Garrotxa, és a dir, que van néixer relativament lluny, com són Martí Cordoní i Gabriel mosso. Certament, les dades indiquen que el reclutament d'individus per entrar a viure i treballar al mas es produïa en mercats de geografia relativament àmplia, si més no a molta més distància que els mercats de treball domèstic protoindustrial de la mateixa època (Serramontmany 2016b; Garcia 2007). Aquestes xifres fins i tot impliquen més reclutament a distància que les de Sanmartí, que afirma que en el seu cas un 44,5% dels treballadors venien de prop del mas i un 48,5% de més lluny (Sanmartí 1994: 145-147). Alguns historiadors consideren que era normal canviar de parròquia per buscar feina com a servent (Saito 2007: 20). Així doncs, tenir informació prèvia sobre qui es contractava no sempre era possible, segurament per la manca de candidats d'aquest perfil, i s'havia de recórrer a persones de més lluny. A més a més, es manté com a vàlida l'observació que les criades tendien a venir de més a prop que els criats (Saguer i Colls 2004). Alhora, trobem que alguns dels servents són d'origen immigrant, i, en efecte, una de les idees clau de la recerca europea sobre el tema que ens ocupa és que des de segles enrere fins als nostres dies els immigrants han trobat feina com a servents de tota mena en domicilis del nou país on van a viure (Sarti 2005a). Així, podem afirmar que el mercat de treball agrícola disposava d'individus molt mòbils a nivell geogràfic i laboral. Finalment, tant en el nostre cas com en el del Bages, quan s'estudia l'origen d'aquests assalariats destaca l'absència d'individus originaris de les poblacions més grans (que a Romanya podien haver estat Figueres, Olot o Girona), fet que suggereix que tenien els orígens en famílies rurals, molt sovint també relacionades amb oficis agraris, com també veurem més endavant. Penso que aquesta elevada mobilitat, les estades de només alguns mesos i els sous considerables, a més de la reducció de festius que veurem més avall, es poden entendre com un creixement dels comportaments anomenats industriosos a Catalunya en aquesta època.

Orígens familiars dels treballadors

Un aspecte que ens plantejàvem com estudiar, i que ens semblava especialment rellevant, era l'estudi dels orígens socials dels servents. Per a fer-ho, hem fet el creuament de la llibreta de Terrats amb les fonts abans esmentades (llibre de l'armament i fonts parroquials). 15 individus han estat localitzats: de 9, n'hem trobat el baptisme (i, per tant, podem calcular-ne l'edat), i de 6, altres tipus de documents. A les taules 4 i 5 es presenten els resultats.

11. Generalment es considera que 7 quilòmetres és la distància que podia recórrer diàriament una persona a peu per anar a treballar.

Pel que fa als 9 individus dels quals hem trobat la data de naixement, per ordre de contractació tenim:

Taula 4
Individus dels quals s'ha trobat partida de baptisme

Nom	Ofici del pare	Naixement	Edat inicial	Parròquia de naixement	Ref.
Maria-Àngela Batllari	menestral	8/11/1770	23	Ventalló	1
Josep Costa	treballador	14/11/1771	22	Sant Llorenç de la Muga	2
Josepa Sembra	pagès	29/3/1776	19	Bàscara	3
Maria Sembra	pagès	13/9/1778	18	Bàscara	ídem
Toni Calmó	?	11/9/1776	23	Borrassà	4
Llucià	?	11/12/1783	16	Cistella	5
Mateu	treballador	29/8/1794	12	Crespià	6
Rafel	menestral	11/3/1788	18	Orfes (Vilademuls)	7
Salvi Simon	teixidor	5/2/1785	20	Ordis	8

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Arxiu Diocesà de Girona.

1. ADG, Ventalló, baptismes 1776-1781, p. 30; ADG, Bàscara, baptismes 1738-1790, p. 122
2. ADG, Baptismes de Sant Llorenç de la Muga 1759-1783, p. 104.
3. ADG, Baptismes de Bàscara 1738-1790, p. 156; ADG, Baptismes de Bàscara 1738-1790, p. 174; ADG, matrimonis de la catedral de Girona 1766-1849, s. p.
4. ADG, Baptismes de Borrassà 1750-1797, p. 101.
5. ADG, Baptismes de Vilarig 1750-1808, p. 61.
6. ADG, Baptismes de Crespià 1772-1832, p. 86.
7. ADG, Baptismes d'Orfes 1732-1851, p. 143; ADG, Baptismes d'Orfes 1732-1851, p. 173.
8. ADG, Baptismes d'Ordis 1783-1810, p. 9.

D'aquests individus cal destacar que les germanes Sembra van ser l'única instància de persones més o menys benestants treballant de servents que apareixen a la nostra mostra (en tant que aquesta família va celebrar un enllaç matrimonial a la catedral).

Pel que fa als individus dels quals no s'ha trobat el baptisme, però sí altres informacions, tenim, per ordre de contractació:

Taula 5
Individus dels quals tenim altres informacions documentals

Nom	informacions trobades	Ref.
Catarina Juandó	Casament d'un fill seu a Sant Miquel i Sant Martí de Campmajor, 5/12/1826. Consta que el seu marit va ser Pere Roure, treballador de Serinyà.	¹
Martí Cordoní	Únic home major de 16 anys al llibre de l'Armament de 1795: Juan Cordoní, jornaler de Sant Iscle de Colltort (devia ser el seu pare). Casament del seu fill el 12/12/1852.	²
Rosa Pontí	Tres documents de baptisme i dos de matrimoni de fills seus. Trobem que havia nascut a Ollers. Va anar a viure a Pontós en casar-se amb Joseph Barthomeu, treballador.	³
Franciscu Coll	És probable que es tractés del fill de la pubilla Maria Coll, de Cistella, casada amb un treballador, i que nasqués el 21/11/1793 (edat inicial: 7 anys).	⁴
Ignasi Frare i Pere Frare	Poden estar relacionats (segurament eren els fills) amb el matrimoni Frare-Joanola de Vilarig (Cistella), que s'ocupaven com a pastors.	⁵

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Arxiu Diocesà de Girona i l'Arxiu Municipal de Girona.

1. ADG, Matrimonis de Sant Miquel i Sant Martí de Campmajor 1805-1857, p. 102.

2. AMG, Fons Junta de l'Armament General, Llibres de la Contribució per a l'armament general de Catalunya corresponents al partit de Girona; ADG, Baptismes de Sant Feliu de Pallerols 1851-?, p. ?

3. ADG, Baptismes de Pontós 1777-1842, p. 108; ADG, Baptismes de Pontós 1777-1842, p. 131; ADG, Baptismes de Pontós 1777-1842, p. 142; ADG, Matrimonis de Pontós 1732-1844, s. p.; ADG, Matrimonis de Pontós 1732-1844, p. 121.

4. ADG, Baptismes de Cistella 1580-1849, p. 43.

5. ADG, Baptismes de Vilarig 1750-1808, fulls no paginats.

La cerca d'informacions recollides per l'Església catòlica sobre els individus sembla confirmar la trajectòria esperada, que seria la de poder establir-se com a agricultor, formar una família i tenir fills després d'un període de servei en masos. És el cas de Martí Cordoní. Val la pena, però, agafar l'exemple de Rosa Pontí, nascuda a Ollers d'una família de treballadors. Ella va ser la criada que més temps va passar al mas, i va rebre l'esmentat premi extraordinari de soldada de 50 lliures en abandonar-lo per casar-se amb Josep Barthomeu, treballador de Pontós i fill de treballadors de Borrassà. Un any després naixia el primogènit, Baldiri, i sabem que va tenir almenys dues altres filles, Maria el 1817 i Rosa el 1822. La primera es va casar el 1840, amb 23 anys, amb Vicenç Gimbernat, també de Pontós, però aquest va morir al cap de poc, i dos mesos després (ja al 1841) es casava amb Jaume Pastoret, de Crespià. El 1841, Rosa Pontí també quedà vídua del citat Josep. En aquest cas, podem pensar que haver fet de criada, estalviant a més una soldada elevada, va millorar molt les possibilitats de Rosa Pontí a l'hora de trobar un marit i tenir després família pròpia (perquè oferia un dot alt i, per tant, la possibilitat de començar amb una bona situació econòmica).

Resumint les dues taules anteriors, la distribució d'oficis que hem trobat entre les famílies dels individus dels quals s'ha obtingut més informació és la següent:

Taula 6
Oficis dels pares, dels marits o dels criats adults

Oficis	Casos
menestral	2
pagès	2
pastor	1
teixidor	1
treballador, jornaler o bracer	6

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Arxiu Diocesà de Girona.

De 12 casos, 10 individus es poden relacionar amb orígens socials més o menys humils, i només en dos casos amb una família una mica més benestant: els pares de les dues criades Josepa i Maria Sembla. Sembla suggerir-se'n la idea que eren els fills i filles de les famílies amb menys recursos els que solien llogar-se de criats als masos. Aquesta informació lliga bé amb el que els historiadors han defensat: que eren les famílies amb menys terra les que traspassaven excedent de mà d'obra (descendants) a les famílies amb més terra (Paping 2004: 163). Sense voler idealitzar la institució del criat de mas, aquesta estratègia econòmica dels fills i filles d'orígens modestos els permetia, en primer lloc, acumular un capital inicial molt útil per a paliar la seva situació. En segon lloc, i com ja s'ha dit, el fet d'haver treballat uns pocs anys en un mas permetia l'adquisició del coneixement necessari per a conduir una petita explotació agrària pròpia. No obstant aquests dos elements, alguns autors han destacat que el factor diferencial entre el fet que aquesta institució simplement evités la mobilitat social descendent o fos realment el trampolí per a la mobilitat ascendent no radicava en el mercat de treball en si, sinó fonamentalment en les condicions d'heretament, l'accés al mercat de la terra i la disponibilitat de crèdit (Snell 1985: 347-349; Whittle 2005: 97-104). Aquí convé destacar que l'Empordà era, segurament, una regió que possibilitava aquesta mobilitat ascendent (Congost 2007; Congost, Saguer i Ros 2015). No sorprèn, doncs, la dificultat per trobar servents per als masos, ja que realment només era, per a molts, una feina d'una etapa del cicle de vida.

Un possible augment dels dies treballats per any

La llibreta, per una banda, prenia nota dels motius pels quals els servents s'absentaven un dia o més del treball, i per l'altra, i només una minoria de vegades, per quin motiu demanaven que se'ls pagués una part del sou en moments determinats, abans del final del contracte. El mateix feien la resta de propietaris de la Catalunya Vella. El resum d'aquestes anotacions es pot veure a la taula 7.

Taula 7
Motius d'absències i de peticions de pagaments salarials

Motiu de l'absència	N	Motiu per a cobrar part del sou	N
malaltia	22	no especificat	218
anar a Figueres	15	comprar roba	22
no especificat	13	per a la butlla	20
enterrament d'un familiar	4	comprar calçat	18
ajudar familiars amb collita	2	metges, cirurgians i apotecaris	4
anar a Cistella	2	comprar tabac	2
anar a la muntanya	2	per la fira de Sant Mer	2
anar a Olot	2	Carnestoltes	1
Mare de Déu d'Agost	2	comprar alls	1
Santa Creu	2	anar a Figueres	1
anar a Calabuig	1	comprar-se unes ulleres	1
anar a casa seva	1	anar a Cistella	1
anar a comprar roba	1	per al delme	1
anar a lligar (sic)	1	per al soldat	1
anar a Maçanet de Cabrenys	1		
anar a Navata	1		
festa major de Fontcoberta	1		
fira de Crespià	1		
per al majorca (sic)	1		
Sant Antoni	1		

Font: Elaboració pròpia a través de la llibreta de servei del Mas Terrats.

Els principals motius per faltar a la feina (i cal tenir en compte que cadascun dels dies que es faltava es descomptaven del sou) eren visitar pobles propers, especialment els més grans, com les ciutats d'Olot i Figueres, i les malalties. Cal tenir en compte que les absències per malaltia duraven normalment entre dos i quatre dies, que es descomptaven del sou. En el cas de Catarina Juandó, abandona el mas malalta. En segon terme, hi ha les absències per festes religioses o locals i fires, així com els motius familiars. Poden durar també fins a tres dies, o només un. Sobta que s'anés a veure la família per als enterraments, però no per als matrimonis. No hem trobat cap evidència que es descomptessin dies de sou per mal temps en aquesta llibreta, com sí que s'ha vist en altres exemples (Sanmartí 1994). Un cas rellevant és el de Gabriel, de Santa Pau, que deixa el mas i el contracte tot l'agost de 1805, i torna després al setembre, cosa que pot fer pensar que ha aprofitat l'agost per anar a fer de segador o similar.

D'altra banda, era molt menys comú anotar per què es feien entregues de diners als assalariats, però en uns pocs casos veiem per què ho demanaven. La roba i el calçat, i els pagaments a l'Església com ara butlles, ocupen clarament un primer terme. En segon lloc, trobem despeses mèdiques. També hi ha entregues relacionades amb les sortides del mas per festivitats o visites a la ciutat, i un cas d'un individu que compra el soldat, és a dir, no fer el servei militar. El fumador era Josep Bilaritg, del poble de Vilarig, que en els dos mesos que passa al mas demana dos cops 7 s 6 d per tabac, i és el mateix que compra «unes Gafas» per una lliura. Finalment, cal destacar que, encara que no surtin a la taula 7, hi ha sis casos d'assalariats als quals se'ls va entregar un extra perquè van fer tasques més enllà de la seva funció. Es tracta, segons se'ns informa, de dones que puntualment van cuinar, mossos que van ajudar amb la sega, i especialment homes que van ajudar a fer de sentinelles del mas davant d'amenaques que no se'ns especifiquen. En general, els treballadors podien faltar uns 13 dies a l'any, encara que varia molt cas per cas; són més dies de treball a l'any que els que trobàvem a Mallorca dos segles abans (Jover i Pons 2012: 207). Presentem les dades a la taula 8. Aquest possible augment dels jornals anuals per treballador, del qual a Catalunya hi ha altres evidències, és rellevant de cara al debat de la revolució industrial que va plantejar Jan de Vries als anys noranta.¹²

Taula 8
Absentisme laboral i extrapolació anual de dies no treballats

Mosso		Dies d'absència	Mesos d'estada	Estimació festes/any
Nom	Cognom			
Josepha	Sembra	7	41	2,0
Catarina	Juadó	1	3	4,0
Faliu		3	20	1,8
Franciscu		9		
Pera		10	2	60,0
Joan	Costura	6		
Josep	Bilaritg	12	2	72,0
Toni	Calmó	1		
Martí	Cordomi	22,5	31	8,7
Rosa	Pontí	22,5	167	1,6
Llusià		11,5	31	4,5
Franciscu	Coll	10	21	5,7
Gabriel		55,5	35	19,0

(*Continua a la pàgina següent.*)

12. En el cas de Catalunya, malgrat la migradesa d'evidències, Marfany ha argumentat que també era possible aquest augment de dies treballats per any, encara que defensa que es devia principalment a les dificultats econòmiques de les famílies treballadores (Marfany 2012).

Pera	Frara	4	19	2,5
Salvi	Simonet	0	6	0,0
Juan	Casellas	1		
Julià		4		
Miquel		0	10	0,0
Anna	Flacia	0		
Francisca	Alonsa	0		
Juan		0	12	0,0
			Mediana:	3,3
			Mitjana	13,0
			Med. homes	4,5
			Med. dones	1,8

Font: Elaboració pròpia a través de la llibreta de servei del Mas Terrats.

Conclusions

Cada any, en un mas com el Terrats de Romanyà, es contractaven diversos assalariats permanents. Aquests solien ser persones joves provinents de famílies rurals humils que no tenien prou terra per a necessitar tanta mà d'obra, així que els seus fills i filles anaven fora, on tenien manutenció gratuïta i un sou i aprenentatge a canvi del seu treball. Hi havia, però, fortes diferències de sou, especialment per gènere, i en un segon terme, per edat. Aquesta institució tenia bastantes característiques comunes a tota la Catalunya Vella, encara que alguns costums podien variar (per exemple, a l'Empordà no veiem que es contractin treballadors fixos cap dia assenyalat, ni es mostra si descomptaven del sou dels servents els dies de mal temps, com se solia fer amb els jornalers). Al llarg d'aquest article hem reforçat amb fonts documentals moltes de les idees que ja es tenien sobre aquestes figures, i a més hem apuntat a una possible situació favorable, per condicions de treball i per voluntat de reduir els festius, a la idea d'un comportament industriós que ajudés a la puixança de les classes mitjanes ja des de la primera etapa del cicle de vida. Gràcies a aquest mercat laboral, bastants joves acumulaven un petit capital per establir-se i/o formar una família, cosa que era factible gràcies a les condicions favorables dels mercats empordanesos. Aquesta mà d'obra tendia a canviar força sovint de lloc de treball, produint una mobilitat geogràfica molt difícil d'observar amb les fonts tradicionals dels historiadors, que tendeixen a comparar el lloc de naixement amb el de matrimoni i mort. Així, veig necessari compartir l'afirmació que la mobilitat geogràfica tendeix a quedar oculta. El radi de reclutament, a més, podia ser bastant ampli. Per tant, aquestes societats rurals del XVIII tenien un dinamisme que sovint es fa difícil de demostrar només amb els documents governamentals i eclesiàstics que s'han conservat de manera més generalitzada. La llibreta de Celedoni Terrats és només una petita finestra oberta a aquest món perdut, però que es pot sumar a d'altres que van sorgir a mesura que més documentació és oberta a consulta.

Fonts

Arxiu Diocesà de Girona (ADG).
 Arxiu Municipal de Girona (AMG).
 Arxiu Patrimonial Thomàs de Sant Jordi Desvalls.

Bibliografia citada

- CASANOVES I CANUT, S. (1978). *Memòries d'un pagès del segle XVIII*. Barcelona: Curial.
- CONGOST, R. (1990). *Els propietaris i els altres: la regió de Girona, 1768-1862*. Vic: Eumo.
- CONGOST, R. (2001). «Guerra, pàtria i estadística: el despertar polític dels hisendats gironins (1795-1800)», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* núm. 42, p. 379-395.
- CONGOST, R. (2007). «Sobre casos intermediaris i creixements espontanis. Els treballadors de la regió de Girona», *Estudis d'Història Agrària* núm. 20, p.133-154.
- CONGOST, R.; SAGUER, E.; ROS, R. (2015). «Beyond Life Cycle and Inheritance Strategies: The Rise of a Middling Social Group in an Ancien Régime Society (Catalonia, Eighteenth Century)», *Journal Of Social History* núm. 49 (publicat online, 19 agost 2015).
- GARCIA I BALANÀ, A. (2007). «Lo treball que costa de manejar aquesta fàbrica... ». Estacionalitats, pagesies i treball femení en els orígens de la filatura fabril (1794-1804)». Dins J. M. DELGADO i J. IBÁÑEZ FANÉS (ed.). *Antoni Saumell i Soler. Miscel·lània In Memoriam*. Barcelona: IEP/UPF, p. 181-207.
- GARCIA I BALANÀ, A. (2010). La fabricació de la fàbrica. Treball i política a la Catalunya cotonera (1784-1884)», Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- GARRABOU, R. (2006). «Mercats de treball». Dins E. Giralt i Raventós, J. M. Salrach i R. Garrabou (ed.). *Història agrària dels Països Catalans*. Vol. 4: *segles XIX-XX*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, p. 305-324.
- GARRABOU, R.; RAMON-MUÑOZ, J. M.; TELLO, E. (2015). «Organització social del treball, salaris i mercat laboral a Catalunya: el cas d'una explotació agrària de la comarca de Segarra a la darrereria del segle XIX». *Recerques. Història, Economia, Cultura* núm. 70, p. 88-123.
- GARRABOU, R.; SAGUER I HOMS, E. (1996). «Capitalisme agraire sans proletarianisation. Les salariés agricoles en Catalogne (XIXe - XXe siècles)». Dins R. HUBSCHER i J.-C. FARCY (ed.). *La moisson des autres. Les salariés agricoles aux XIXe et XXe siècles*. París: Creaphis, p. 57-76.
- JOVER I AVELLÀ, G.; PONS PONS, J. (2012). *Possessions, renda de la terra i treball assalariat. L'illa de Mallorca, 1400-1660*. Girona: Biblioteca d'Historia Rural.
- LUNDH, C. (1999a). «Servant Migration in Sweden in the Early Nineteenth Century», *Journal of Family History* núm. 24(1), p. 53-72.
- LUNDH, C. (1999b). «The social mobility of servants in rural Sweden, 1740–1894», *Continuity and Change* núm. 14(1), p. 57-89.
- MARFANY, J. (2012). *Land, proto-Industry and population in Catalonia, c. 1680-1829. An alternative transition to capitalism?* Farnham: Ashgate.

- MASSÓ, A. (2014). *Memòries d'un pagès antiborbònic (1691-1774)*. J. Curbet Hereu, ed. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura.
- MOOR, T. de; VAN ZANDEN, J. L. (2010). «Girl power: the European marriage pattern and labour markets in the North Sea region in the late medieval and early modern period», *The Economic History Review* núm. 1, p. 1-33.
- MORA-SITJÀ, N. (2007). Labour market integration in a pre-industrial economy: Catalonia, 1772–1816, *Oxford Economic Papers* núm. 59, p. 156-177.
- OKUNO, Y. (1999). «Entre la llana i el cotó. Una nota sobre l'extensió de la indústria del cotó als pobles de Catalunya el darrer quart del segle XVIII», *Recerques: Història, Economia, Cultura* núm. 3, p. 47-76.
- PAPING, R. (2004). «Family strategies concerning migration and occupations of children in a market-oriented agricultural economy», *The History of the Family* núm. 9, p. 159-191.
- ROCA FABREGAT, P. (2005). «¿Quién trabajaba en las masías? Criados y criadas en la agricultura catalana (1670-1870)», *Historia Agraria* núm. 35(2), p.169-178.
- ROLLISON, D. (1999). «Exploding England: the dialectics of mobility and settlement in early modern England», *Social History* núm. 24(1), p. 1-16.
- SAGUER I HOMIS, E.; COLLS, J. (2004). «Mossos i criats. una radiografia del treball assalariat als masos (Girona 1946)», *Estudis d'Història Agrària* núm. 17, p. 813-828.
- SAITO, O. (2007). «Who worked when: life-time profiles of labour force participation in Cardington and Corfe Castle in the late eighteenth and mid-nineteenth centuries». Dins N. Goose (ed.). *Women's work in industrial England: regional and local perspectives*. Hatfield: Local Population Studies Society, p. 209-227.
- SANMARTÍ ROSET, C. (1994). «El treball assalariat en els masos de la Catalunya interior al segle XIX. L'exemple del mas Santmartí», *Estudis d'Història Agrària* núm. 10, p. 143-155.
- SARASÚA, C. (1994). *Criados, nodrizas y amos. El servicio doméstico en la formación del mercado de trabajo madrileño, 1758-1868*. Madrid: Siglo Veintiuno.
- SARASÚA, C. (2005). «Were Domestic Servants Paid according to their Productivity?». Dins A. FAUVE-CHAMOUX (ed.). *Domestic Service and the Formation of European Identity: Understanding the Globalization of Domestic Work, 16th-21st Centuries*. Berna-Berlín: Peter Lang, p. 517-541.
- SARTI, R. (2005a). «Conclusion. Domestic Service and European Identity». Dins S. PASLEAU, I. SCHOPP, i R. SARTI (ed.). *Proceedings of the "Servant Project"*. Vol. 5. Lieja: Éditions de l'Université de Liège, p. 195-284.
- SARTI, R. (2005b). «Who are servants? Defining Domestic Service in Western Europe (16th-21st centuries)». Dins S. PASLEAU, I. SHOPP i R. SARTI (ed.). *Proceedings of the "Servant Project"*. Vol. 2. Lieja: Éditions de l'Université de Liège, p. 3-59.
- SERRAMONTMANY, A. (2016a). *Nivells de vida, dinàmiques socials i canvi històric. L'àrea de Besalú, 1750-1850*. Girona: Universitat de Girona.
- SERRAMONTMANY, A. (2016b). «Qui eren les filadores? Aproximació al treball tèxtil femení a la regió protoindustrial de la Garrotxa i el Pla de l'Estany, 1750-1808». Dins E. VICEDO (ed.). *Pagesia, indústria i món rural. VIIIè Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs i Diputació de Lleida, p. 277-309.

- SNELL, K. D. M. (1985). *Annals of the labouring poor: Social change and agrarian England, 1660-1990*. Cambridge [etc.]: Cambridge University Press.
- STEEDMAN, C. (2004). «The servant's labour: the business of life, England, 1760-1820», *Social History* núm. 29(1), p. 1-29.
- THOMSON, J. K. J. (2003). «Transferring the Spinning Jenny to Barcelona: An Apprenticeship in the Technology of the Industrial Revolution», *Textile History* núm. 34, p.21-46.
- VIADER GUSTÀ, F. (2005). *127 genealogies de Fernando Viader. La memòria familiar dels propietaris gironins*. R. GARCIA i P. GIFRE i RIBAS, ed. Girona: Biblioteca d'Història Rural.
- WHITTLE, J. (2005). «Servants in rural England c. 1450-1650: hired work as means of accumulating wealth and skills before marriage». Dins M. Ågren i A. L. Erickson (ed.). *The Marital Economy in Scandinavia and Britain 1400-1900*. Aldershot: Ashgate, p. 89-107.
- YAMAMOTO, C. (2004). «Two Labour Markets in Nineteenth-century English Agriculture: the Trentham Home Farm, Staffordshire», *Rural History* núm. 15(1), p. 89-116.